

VNIVERSITAT
D^E VALÈNCIA

HISTÒRIA d'ALZIRA

DES DE LA PREHISTÒRIA FINS A L'ACTUALITAT

Direcció

Ester Alba Pagán
Aureliano J. Lairón Pla

Prehistòria

José Pérez Ballester *Coordinador*
Salvador Pardo-Gordó
Mª Jesús De Pedro Michó
Bernat Martí Oliver

Arqueologia

José Pérez Ballester *Coordinador*
Antonio Martínez Pérez
Alicia Vendrell Betí
Alexandra Balaguer Comes
Agustí Ferrer Clari

Història Antiga

Manuel Albaladejo Vivero *Coordinador*
Rubén Bella
Antonio Ledo

Història Medieval

Antoni Furió Diego *Coordinador*
Aureliano J. Lairón Plá
Vicent Pons Alós
Luis Pablo Martínez
Tomàs Peris Albentosa
Ivan Martínez Araque
Salvador Vercher Lletí
Sandra Bernabeu Borja
Josepa Cortés Escrivá
Mateu Rodrigo Lizondo
Lledó Ruiz Domingo
Carmel Ferragud

Història Moderna

Ricardo Franch Benavent *Coordinador*
Tomàs Peris Albentosa
Aureliano J. Lairón Plá
Daniel Muñoz Navarro
Rafael Benítez Sánchez-Blanco
Vicent M. Garés Timor
Luis M. Rosado Calatayud
Inmaculada Peris Giménez
Jesús Marrodán Gironés
Eugenio García Almiñana

Història Contemporània

Aureli Martí Bataller *Coordinador*
Javier Esteve Martí
Ester García Moscardó
Francesco D'Amaro
Sergio Valero Gómez
Pilar Rovira Granero
Aureliano J. Lairón Pla
Mélanie Ibáñez Domingo
Carlos Fuertes Muñoz

Edició

Facultat de Geografia i Història
Universitat de València

Col·lecció

Història i Geografia Local

Iniciativa i Coordinació Institucional

Vicerektorat de Projecció Territorial i Societat

Finància

Ajuntament d'Alzira

Col·labora

Caixa Popular

Maquetació

Begoña Broseta

Il·lustració portada

José Carrillo, Niclas

Impressió

Aguatinta

© d'èsta edició: Universitat de València, 2020

© dels textos: els autors

ISBN (Obra completa): 978-84-9133-291-6

ISBN (Vol. I): 978-84-9133-292-3

ISBN (Vol. II): 978-84-9133-293-0

Dipòsit legal: V-515-2020

A historical map of Alzira, Spain, showing a river winding through the city. The map features various lines representing streets, walls, and the river's course. The title 'HISTÒRIA d'ALZIRA' is centered in white text. On the right side, there are three colored squares: a light brown one at the top, a darker brown one in the middle, and a greenish-brown one at the bottom. The letters 'A' and 'D' are visible on the map, marking specific locations.

HISTÒRIA d'ALZIRA

HISTÒRIA

ÍNDEX

PRIMERA PART HISTÒRIA DE ALZIRA

PREHISTÒRIA EN ALZIRA

L'Alzira Prehistòrica al context de la Ribera del Xúquer.....	21
De la primera presència Humana als primers grups d'agricultors i ramaders.....	23
Del pla a la muntanya. Els primers grups metal·lúrgics a la Ribera.....	30
La Muntanya Assolada (Alzira, Ribera Alta).....	41

ARQUEOLOGIA A LA RIBERA DEL XÚQUER

Historiografia arqueològica de la Ribera.....	51
Alzira en la Protohistòria.....	58
Trets generals del món ibèric a l'entorn del Xúquer.....	58
La primera Edat del Ferro (segles VIII-VII).....	61
L'època ibèrica (segles VI-I a.E.).....	63
Camins i passos d'època ibèrica a la Ribera del Xúquer.....	69
Els jaciments romans de la Ribera del Xúquer.....	70
Context històric: La presència romana a la Ribera del Xúquer.....	70
Assentaments romans a la Ribera del Xúquer. Localització geogràfica.....	72
La importància de les vies de comunicació a època romana:	
El Vadum del Xúquer i la Via Augusta.....	78
Conclusions.....	80
L'illa del Xúquer (ssVIII-XIII).....	81
Etapa Islàmica: Al-Jazirat Suqr (ss. VIII-XIII).....	81
Etapa cristiana: D'Al-Gezira a Alzira.....	100

HISTÒRIA ANTIGA

Història política en època antiga i conflictes bèl·lics.....	139
Època ibera.....	139
Economia i societat d'època romana en la zona d'Alzira.....	155
La societat d'època romana a la zona de l'actual Alzira.....	155
Economia. El sistema de las <i>villae</i>	158
Comunicacions terrestres i marítimes.....	162
La zona d'Alzira i els orígens de la cristianització: Visigots i Bizantins.....	172
Baix imperi i visigots.....	172
El possible domini bizantí a la zona d'Alzira.....	175
L'economia i la societat durant l'antiguitat tardana.....	176

HISTÒRIA MEDIEVAL

L'illa. L'Alzira musulmana.....	183
Els orígens d'Al-Jazirat Xuqar, l'illa del Xúquer.....	183
La Madína i el seu territori: Al-Gezira i les seues alqueries.....	186
Els atacs del Cid i d'Alfons i d'Aragó.....	190
La conquesta i la colonització del segle XIII.....	195
La presa d'Alzira.....	195
El repartiment de les cases i les terres.....	198
Els nous pobladors cristians i la població musulmana.....	200
El naixement d'una nova ciutat.....	203
L'organització del territori i el poblament.....	207
Alzira, capital de la Ribera.....	207
El terme general i el terme particular.....	211
La vila i els ravals.....	214
Església i religiositat.....	216
La població i l'evolució demogràfica.....	223
L'estructura socio-professional.....	230
Agricultura i irrigació.....	235
L'horta d'Alzira i la xarxa de reg.....	235
El marge esquerre del xúquer: la sèquia reial d'Alzira.....	241
La protecció de l'horta i els bovalars.....	249
El secà i les muntanyes. La superfície cultivada del terme d'Alzira.....	251
Els conreus: entre l'autoconsum i la producció per al mercat.....	253

La manufactura i el comerç.....	259
Un nucli incipient d'activitats manufactureres.....	259
L'abastiment alimentari.....	277
La societat urbana.....	286
La petita noblesa urbana: cavallers i senyors d'Alqueries.....	286
Els ciutadans.....	291
Les classes populars: els nivells de vida de l'artesanat.....	295
Jueus i conversos.....	305
La comunitat musulmana.....	312
L'organització política i institucional.....	317
El govern de la ciutat.....	317
La hisenda municipal.....	341
L'autoritat del consell medieval: simbologia i materialitat.....	343
Alzira, vila en corts i clau del regne.....	354
La vila d'Alzira en temps de la guerra de la Unió.....	362
Alzira en la cambra de la reina.....	367
Serveis públics i professions liberals: l'assistència mèdica i l'ensenyament escolar.....	371
La transició dels temps medievals als moderns.....	377
 ENCARTAMENTS HISTÒRIA MEDIEVAL	
La toponímia alzirenya a través de les fonts medievals.....	391
Poetes intel·lectuals de l'Alzira àrab.....	393
Al voltant de la casa de l'Olivera i de les estades de Jaume I a Alzira.....	396
L'Arxiu Municipal d'Alzira.....	398
 ALZIRA EN L'EDAT MODERNA	
La dinàmica demogràfica dels segles XVI-XVIII.....	401
Les fases evolutives.....	401
Hipòtesi de l'extraordinari creixement constatat.....	404
La distribució espacial de la població. Les dificultats per exercir una veritable funció urbana.....	410
Un sistema agrari excepcionalment avançat.....	415
El limitat creixement de l'espai agrícola i una neta subordinació ramadera.....	416
Els principals cultius.....	417

Una propietat agrícola cada vegada més concentrada, però persistència de les menudes explotacions camperoles.....	431
Factors productius, tècniques agrícoles i estratègies productives.....	433
Característiques generals del sistema agrari alzireny.....	440
Les activitats manufactureres, comercials i financeres.....	444
Les inusuals facilitats de transport.....	444
Les activitats manufactureres.....	448
Els gremis.....	452
El dinamisme comercial de la vila d'Alzira durant els segles XVI i XVII.....	453
La rellevància de la manufactura i el comerç de la seda.....	458
El crèdit censal.....	463
Societat i cultura en la Alzira moderna.....	466
Els moriscos. El declivi d'una comunitat.....	466
Parcialitats, ordre públic i administració de justícia.....	470
Delictes sexuals i doble moral.....	474
Alguns aspectes de la vida quotidiana.....	479
L'educació.....	491
Clero i manifestacions religioses.....	494
Terratinents i burguesos: Els Casasús i els Brunet.....	499
Els poders del govern local i la participació d'Alzira en els conflictes de l'edat moderna.....	505
El municipi foral.....	505
La dimensió revolucionària de les Germanies.....	510
La Guerra de Successió a la vila d'Alzira.....	516
El municipi borbònic.....	520
Les funcions acomplertes pel consistori alzireny.....	525
ENCARTAMENTS ALZIRA EN L'EDAT MODERNA	
La colonització agrària de la vall d'Aigües Vives i la fundació de la Barraca.....	539
El Monestir de la Murta.....	542
La temptativa d'obtenció de la condició de ciutat.....	545
HISTÒRIA CONTEMPORÀNIA	
La construcció de l'estat liberal a Alzira (1808-1875).....	549
Alzira, entre l'absolutisme i el liberalisme.....	552

La consolidació de l'estat liberal: Alzira baix el regnat d'Isabel II.....	558
La Alzira dels canvis: el ferrocarril, la taronja i la revolució.....	564
Les aigües a la societat i l'economia d'Alzira.....	570
Canvi tècnic i de cultius.....	571
De la sèquia d'Alzira a la sèquia reial del Xúquer.....	575
La relació amb les altres entitats locals i les obres nacionals.....	579
Conclusions.....	581
Restauració i dictadura de Primo de Rivera a Alzira.	
Una agrociutat contestatària (1876-1931).....	583
Alzira "Entre naranjos": la restauració i la dictadura de Primo de Rivera.....	583
La política divergent: el socialisme d'Alzira.....	590
Educar a una agrociutat: escoles i mestres.....	594
II República i Guerra Civil a Alzira.....	599
Alzira en les albors de la II República.....	599
República. Primer bienni (1931-1933).....	600
Segon bienni República.....	607
El front popular.....	608
Guerra Civil.....	609
Cultura i societat.....	611
A. Cultura.....	611
El teatre, el cinema i la música.....	611
Els espais culturals: l'Arxiu, la Biblioteca, el Museo Municipal i la Casa de la Cultura.....	622
B. Educació i ensenyament.....	625
Les escoles públiques.....	625
Les escoles privades i concertades.....	627
Els centres de segona ensenyança. Els instituts.....	630
Els centres universitaris.....	632
L'escola municipal de dibuix. L'escola d'arts i oficis.....	633
Altres centres.....	634
C. Societat.....	634
L'associacionisme polític i sindical.....	634
L'associacionisme professional i agrari.....	635
L'associacionisme cultural, esportiu, recreatiu i festiu.....	635
L'associacionisme religiós, benèfic, assistencial i caritatiu.....	636

Les celebracions festives i religioses.....	637
Els espais de l'associacionisme.....	638
Alzira sota la dictadura franquista (I): 1939-1959.....	645
El final de la Guerra Civil i la implantació de la dictadura.....	645
La teranyina de la repressió.....	650
Sobreviure en els anys quaranta i cinquanta.....	656
Alzira sota la dictadura franquista (II): 1960-1975.....	661
L'aparent apogeu del franquisme "desarrollista".....	661
Els dèficits del progrés: malestar, protestes i repressió al món del treball.....	666
Problemàtiques locals i canvi sociocultural a l'Alzira del "desarrollisme" i el tardofranquisme.....	671
Transició i democràcia a Alzira.....	677
Mobilitzacions socials, valencianisme i canvi democràtic.....	677
Resistències al canvi i repressió a l'Alzira de la transició.....	680
Comportament electoral i evolució del mapa polític d'Alzira.....	681
ENCARTAMENTS HISTÒRIA CONTEMPORÀNIA	
Alzira. De vila a ciutat.....	691
Blasco Ibañez i Alzira.....	694
Una polèmica amb el poble del costat al voltant del conreu de la taronja.....	697
El doctor Ferran i Alzira.....	701
Quadre d'autoritats locals (1850-2019).....	705

PRIMERA PART

HISTÒRIA

HISTÒRIA MEDIEVAL

COORD. ANTONI FURIÓ

L'ILLA. L'ALZIRA MUSULMANA

LA CONQUESTA I LA COLONITZACIÓ DEL SEGLE XIII

L'ORGANITZACIÓ DEL TERRITORI I EL POBLAMENT

AGRICULTURA I IRRIGACIÓ

LA MANUFACTURA I EL COMERÇ

LA SOCIETAT URBANA

L'ORGANITZACIÓ POLÍTICA I INSTITUCIONAL

LA TRANSICIÓ DELS TEMPS MEDIEVALS ALS MODERNS

qui compraven els censals emesos per la vila.⁴⁷ Coneixem bé la nòmina de censalistes d'Alzira perquè se la incloïa cada any en el llibre d'actes del Consell, per tal que el majordom, el clavari o l'oficial encarregat dels pagaments satisfés puntualment les pensions degudes, i també per un document excepcional, datat el 1416, en què es recull no sols tots els censals a què estava obligada la vila, sinó també la seua genealogia i la seua posteritat al llarg de més d'una centúria, des de finals del segle XIV fins a ben entrat el XVI.⁴⁸ En aquest llibre apareixen consignats, per ordre cronològic, tots els pagaments que havia de fer la vila al llarg de l'any. La relació comença en Sant Joan de juny i acaba el 9 de maig, cobrint, doncs, tot un exercici econòmic, i registra un total de 151 pagaments, fets a 67 creditors, per un muntant de 42.727 sous i 6 diners. En la majoria dels casos, se'ns detalla la història de cada censal, tant cap enrere —qui el va comprar originalment i en quina data, les successives compravendes fins arribar al propietari actual— com cap endavant —els propietaris posteriors a qui va ser “transportat”—, així com els censals carregats després de 1416.

DEUTE PÚBLIC D'ALZIRA EL 1416

Censalistes	Nombre	Muntant	%
Església i inst. religioses	8	3.266 s. 8 d.	7,65
Nobles	13	11.987 s. 8 d.	28,05
Ciudadans (mercaders, professionals...)	46	27.473 s. 2 d.	64,30
TOTAL	67	42.727 s. 6 d.	

Font: *Libre memorial e cabbreu...*

Com es pot veure al quadre, mentre que la participació de l'Església era bastant marginal i la de la noblesa sumava més d'un quart del muntant de les pensions, la gran majoria d'aquestes, gairebé els dos terços, eren percebudes per l'estament ciutadà, un grup social heterogeni que incloïa professionals urbans (notaris, juristes, metges), mercaders i fins i tot algun mestre artesà. No hi apareix, en canvi, cap membre de les classes populars, excloses tant del govern de la vila com dels negocis municipals. Per altra part, és tracta d'un deute eminentment local, és a dir, en mans de creditors de la mateixa Alzira. Només en cinc casos se'ns diu que els censalistes eren forasters, tots ells de València i per un valor total molt baix (2.110 s., el 4,9 %), però molt probablement, encara que no s'hi indique de manera explícita, alguns dels nobles que apareixen en el llistat devien habitar també a la capital del regne.

3. L'AUTORITAT DEL CONSELL MEDIEVAL: SIMBOLOGIA I MATERIALITAT

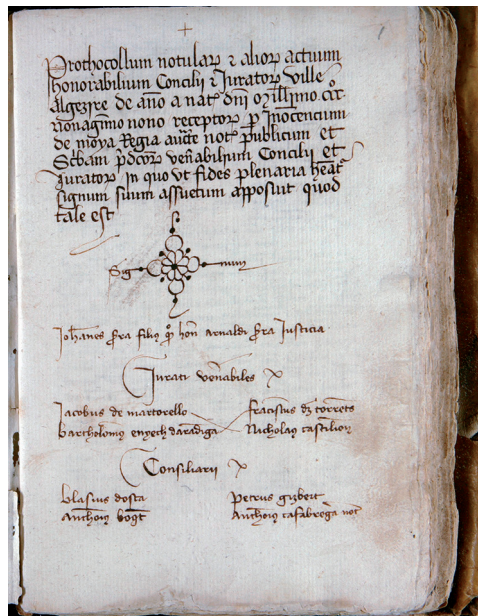
Josepa Cortés. Universitat de València

En la mateixa tradició que la majoria de comunitats urbanes de l'Occident europeu, l'autoritat del consell municipal d'Alzira —i la dels seus funcionaris— es manifesta al període medieval en una sèrie d'atributs tant materials com simbòlics. El més visible és la casa, el lloc on es reunien les diverses magistratures que conformaven el

⁴⁷Els censals eren una modalitat de crèdit a llarg termini i baixos tipus d'interès, que era la que s'emprava generalment en el deute públic.

⁴⁸Es tracta del *Libre memorial e cabbreu fet e ordenat per los honorables en Berenguer Serra, en Francesch de Martorell, en Bernat Perpinyà e en Guillem Gombau, jurats de la vila de Algezira en l'any de la Nativitat de Nostre Senyor mil quatre-cents setze qui feneix en l'any mil quatre-cents desset, de tots los censos, deutes e càrrechs que la universitat de la dita vila fa e és tenguda pagar a diverses persones e en diversos terminis, festes e dies cascuns anys, segons orde de calendari. Los quals censos e càrrechs són si e segons que davall appar. Lo qual fon scrit e ordenat per mi, Pere d'Arenys, notari, escrivà dels dits honorables jurats e Consell de la dita vila. AMA, Hisenda. Propis. Passius. Censos. 2.1.1.0/1.*

Façana de l'ajuntament
d'estil renaixentista amb
finestres gòtiques
a la primera planta.

Llibre d'actes del consell i
jurats de 1399 del notari i
escrivà Innocent de Moya.

poder municipal i l'aparell burocràtic que el sustentava, i un espai que els veïns identificaven com la seu de l'autoritat. La construcció d'una casa comunal a Alzira seguí un llarg procés que es consolidà a mitjan segle XVI quan s'amplien els espais, es remodela la fàbrica medieval i s'acomoda la seua façana a la moda renaixentista, encara que mantenint certs elements arcaics, com les finestres gòtiques de la primera planta. Prèviament, durant l'edat mitjana la *casa de la vila* s'havia anat configurant al ritme de les creixents necessitats. L'edifici no sols incloïa la sala de deliberacions sinó també altres espais on dur a terme les diverses competències assumides pel govern municipal: cort del justícia, presons, recaptació d'impostos, arxiu etc. En la reunió del 2 d'octubre de 1399, els jurats acorden comprar unes cases frontereres a l'edifici inicial, ja "que los dits hobradores eren necessaris a la dita sala, com no y hagués loch on poguessen tenir consell special ni loch per archiu sens obrar, e, [per]què

millor loch s'i obràs, fossen comprats los dits obradors a obs de la dita vila e-n après ho fessen obrar..." (LAIRÓN-VERCHER 1998: 18). En efecte, pràcticament durant tota l'edat mitjana l'escassa capacitat de la sala del consell obligà a celebrar alguns consells generals a l'església de Santa Caterina, en particular els de les eleccions dels magistrats, especialment multitudinaris. Aconseguir un lloc convenient per als afers comunals i a l'altura de la imatge que de si mateixa es feia la corporació municipal serà un afany constant al llarg del període.

3.1 ELS TRESORS DE L'ARXIU

L'arxiu, els documents produïts en l'exercici de les competències municipals, és un element fonamental de l'autoritat de les corporacions urbanes. La producció i la preservació dels escrits té en principi una finalitat pràctica, els documents són vitals en la gestió, a curt i llarg termini: permeten controlar la recaptació dels impostos, entre ells la peita, d'on procedien una gran part dels ingressos municipals; afavoreixen la racionalització de la despesa; asseguren l'administració de justícia; deixen constància

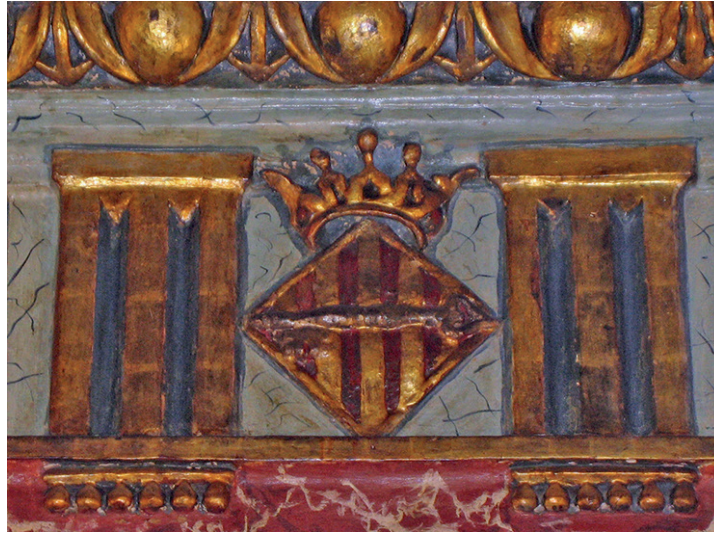
de les deliberacions i acords del consell, etc., i tenen, també, un valor probatori, com a garants i defensors dels drets, dels privilegis aconseguits per les autoritats municipals. Ni als estatuts ni a cap altre registre del Consell d'Alzira apareix cap reglamentació sobre la preservació i ús dels documents produïts en l'exercici de les seues competències. Tanmateix, de manera recurrent, els documents antics mostren la preocupació dels edils per la seua integritat i conservació i les mesures que emprengueren per disposar d'espais per a l'acció del seu govern i per a la custòdia dels papers que en guardaven memòria. El 2 d'octubre de 1399, després d'una reunió del consell general, es procedí a una primera remodelació de les dependències de l'arxiu, molt malmeses pel terratrèmol del 18 de desembre de 1396, i poc idònies per a la conservació de documents, ja que hi discorrien els desaigües de les cases veïnes i no disposaven de llum natural suficient. Per altra banda els arxius, en plural, no ocupaven un espai únic, centralitzat, per a tota la documentació comunal, sinó que estaven repartits pels diversos departaments on s'exercien les activitats administratives, situació que es perpetuarà al llarg dels anys. Per tal de minimitzar aquests problemes els jurats acordaren ampliar la casa comunal comprant els obradors confrontants.

La progressiva diversificació de la documentació al ritme de l'augment de la complexitat de l'administració, obligà les autoritats municipals a elaborar inventaris per a controlar el fons, adjudicar a l'escrivà, càrrec exercit per un notari, la responsabilitat de garantir la cadena de custòdia i, encara, programes mínims de conservació i ús dels seus escrits. La documentació de l'arxiu guarda memòria de l'acció de govern de les autoritats municipals, i els administrats, com a subjectes passius de dita administració, precisen de vegades fer indagacions documentals de manera personal o encomanant-la a persones més lletrades. Els jurats de la vila, conscients de les perilloses pràctiques que es duïen a terme en la consulta per part, entre altres, de notaris, frares i capellans, especialment dels llibres de la peita, i l'excessiva exposició pública dels volums instal·lats en la sala del consell, dels quals s'arrancaven pàgines, i fins i tot es furtaven privilegis, ordinacions i altres documents de l'arxiu, plantejaren la qüestió en una reunió celebrada el 5 de desembre de 1488. S'acordà que, a partir d'aquell

Exemplar del Llibre de privilegis de la ciutat i regne de València de l'arxiu municipal d'Alzira (ca. 1380).

Escut de la vila al saló
noble de sessions
de l'ajuntament d'Alzira.

moment, per evitar aquesta situació d'inseguretat, que posava en perill la integritat i l'autenticitat de la documentació, adoptar certes mesures, com "que los libres de les peytes e altres sien tanquats e guardats, en forma que degú no

y toque, e si algú hi haurà mester res que no ho puxen haver sinó per mans del scrivà"⁴⁹, i fixà l'obligació de pagar l'escrivà per les molèsties de buscar i mostrar els documents requerits. Sols quedaven exclosos de la prohibició de consulta directa els peiters, que fins i tot els podien traure de la sala.

Uns pocs anys abans, el 16 de maig de 1486, el consell havia procedit a fer inventari dels documents i altres béns mobles que es conservaven als diferents dipòsits arxivístics del govern municipal, no sempre situats al mateix edifici comunal. La relació que es feu, encara que molt esquemàtica, sense entrar en massa detalls, ens dóna, tanmateix, informacions suggestives. La documentació a l'arxiu estava disposada d'una manera ordenada i jeràrquica, fent d'entrada una doble distinció, en primer lloc entre els documents antics i els que encara es trobaven a l'escrivania en procés de confecció, i entre els registres dels afers comuns i els textos jurídics i cartularis de privilegis. Els primers, els registres dels afers comuns, estaven instal·lats en tres caixons dobles, i hi ocupaven un lloc preeminent, al primer caixó, els privilegis de la vila, els pergamins procedents de la cancelleria reial, proves fefaents de les prerrogatives de la vila i de les seues magistratures.⁵⁰ Era una pràctica generalitzada guardar-los en cofres tancats amb diverses claus confiades al batle, justícia i jurats, o altres magistratures comunals. A continuació, els registres de les actes del consell, de les deliberacions i acords, en un caixó els més recents, i en l'altre, els més antics juntament amb els llibres de comptabilitat. Ocupant un armari, els processos i altres documents de caràcter judicial. Finalment, en el *rearxiuet*, per una banda la documentació no seriada o almenys no relligada en volums, i que feia referència a l'economia del consell comunal, com són èpoques, carregaments i quitaments de censals, i els registres de la recaptació de la peita, els voluminosos *cappatrons*. Front a aquesta documentació de caràcter estrictament administratiu, els textos jurídics i els cartularis estaven instal·lats en prestatgeries, com en una biblioteca. La col·lecció estava integrada per sis volums entre furs, privilegis i estatuts i ordinacions de la vila. Aquest darrer, fàcilment identificable amb el manuscrit que encara conserva l'arxiu amb el títol *Libre de diverses estatuts e ordinacions fets per lo consell de la vila de Algezira*,⁵¹ era la reco-

⁴⁹A.M.A. *Llibre dels actes dels jurats i consell (1488-1489)*, sig. 03/77, f. 113.

⁵⁰En l'actualitat es conserven més de 550 pergamins, agrupats en el catàleg de Parra (1961) en tres blocs: els procedents de la cancelleria (55), dels quals 46 són d'època medieval; el més antic de Jaume I, datat el 18 de juliol de 1246; els pergamins comuns, d'un total de 435, 296 són medievals (testaments, vendes, carregaments i quitaments de censals, protestes dels jurats, concòrdies, particions de termes, sindicats...); i 85 pergamins menors, la majoria èpoques, sols 10 medievals.

⁵¹Actualment es localitza a la secció Còdexs especials, sig. 00/4. Va ser editat per l'actual arxiver municipal Aureliano J. Lairón Pla, l'any 2001.

pilació de les normes dictades pels jurats i que assolien rang de llei dins el terme de la vila. La resta de llibres inventariats eren tres volums dels Furs: el més antic dels furs de Jaume I, confeccionat en pergamí; un altre, de paper, dels furs del regnat de Martí l'Humà; i un tercer volum, també de paper, amb una combinació de furs i privilegis amb una enquadernació més consistent tancada amb dos gafets. Malauradament, cap d'aquests manuscrits no ens ha pervingut. Finalment, la petita biblioteca dels jurats i consellers estava integrada per dos volums més, un de privilegis, sense cap aclariment més, però del qual sabem que era de gran format i l'enquadernació de color negre. Potser es tracte del llibre de privilegis de la vila que avui es conserva a l'arxiu⁵², o d'un llibre de privilegis de la ciutat i el regne de València, antecedent del darrer exemplar descrit a l'inventari: "un llibre de privilegis de paper sisternat de pergamí, ab quatre guafets". Aquesta sumària descripció ens permet identificar-lo amb el magnífic exemplar miniat i profusament decorat que avui conserva l'arxiu, conegut tradicionalment i de manera impròpia com *Aureum opus* (CORTÉS 1993), llibre confeccionat en paper, però amb cada quadern protegit amb un bifoli de pergamí.⁵³ Aquestes compilacions de furs i de privilegis, com a fonts del dret propi del regne de València, eren habituals en les corporacions municipals, especialment a les viles reials. Per les seues característiques formals i estilístiques, el d'Alzira es pot datar al voltant de 1380, i si bé no podem asseverar que fos fet a instància del consell municipal, el que sí és segur és que el manuscrit ha estat en mans del consell comunal alzirenc almenys des del 1486 i que constitueix un dels tresors del seu arxiu.

El consell disposava d'un altre espai separat de l'arxiu principal, també situat a la sala del consell, on entre una quantitat considerable d'armes de foc, ballestes i munició, quedaven deseparats els registres de l'administració de l'hospital de Santa Llúcia, cosa que evidencia el menor valor donat a aquesta documentació.

L'inventari del 1486 acabava amb la relació dels objectes que es guardaven a un tercer espai, probablement fora de l'edifici de la vila, al qual ja no se'l qualifica com arxiu i que pel tipus de peces que contenia devia estar en una planta baixa. Entre moltes andròmines i armes de foc, s'hi descriuen objectes religiosos com creus, bancs de ciris i, el més important, les roques i els entremesos que conformaven la processó del Corpus.

3.2 CLAU DEL REGNE: SEGELL, ESCUT I BANDERA

Els actuals escut, bandera i segell de la ciutat d'Alzira tenen en comú l'ús d'una clau d'argent com a signe d'identitat. Encara que no sabem exactament quan es va començar a usar ni com s'elegí la clau, el seu origen és clarament medieval.⁵⁴ La clau

Segell de la vila d'Alzira en una carta de 1482 del justícia d'Alzira dirigida al seu homòleg de Sueca, conservat a l'arxiu municipal de Sueca.

⁵²Còdexs especials, sig. 00/1.

⁵³Còdexs especials, sig. 00/3. Ha estat estudiat i editat, junt amb altres exemplars del *Llibre de privilegis de la ciutat i regne de València*, per CORTÉS 2001.

⁵⁴En l'heràldica medieval de les corporacions urbanes, el més tradicional és l'ús de vistes –realistes o idealitzades– d'edificis o paisatges urbans i, més encara, d'elements parlants del nom de la població. També és prou comú l'ús de les armes del senyor acompanyades d'un moble o figura distintiu. El d'Alzira, seguint aquesta tradició, usa les armes reials, en referència expressa a l'emblemàtica del senyor, el rei, i un element distintiu: la clau.

té un valor simbòlic d'independència i autonomia i, al mateix temps, és un element parlant de la condició de la vila de lloc "clau" en la defensa del territori, per la seua situació geogràfica, per la importància de la població i per les seues fortificacions. Alzira era considerada pels monarques com a "clau del regne" i així ho declaren en diversos documents adreçats a la vila. En la promesa d'Alfons el Liberal de no segregarla mai de la Corona, en un document datat el 27 d'abril de 1286, el rei declara que la concessió es fa "*attendentes... quod dictus locus de Aljazira, propter suam fortitudinem et situm loci, multum auget et conservat regnum nostrum Valencie*".⁵⁵ Quasi dos-cents anys més tard, la consideració de la vila com a lloc estratègic persisteix i es manifesta en dos privilegis concedits a la vila per Joan II en pocs dies de diferència i amb paraules molt semblants. En el privilegi del 10 de desembre de 1477, per tal de contribuir a la repoblació de la vila d'Alzira, que havia perdut més de la meitat dels seus habitants com a conseqüència de les cíclics inundacions i de les successives epidèmies de pesta, concedeix dret de guiatge o salconduit als seus habitants, presents o futurs, durant deu anys, i afirma "*cumque villa nostra de Algezira, in regno Valencie, sit una de principalibus ac populosis dicti regni et in conterminis illis seu partita, regni clavis et principalis propter fortalicium natura et opere munitissimum*".⁵⁶

Les autoritats civils del regne, i fins i tot els membres del consell municipal, també tenien clara consciència del paper fonamental de la vila en la defensa i integritat del territori. La notícia de la mort del rei Martí, rebuda en una carta enviada pel síndic d'Alzira el 3 de juny de 1410, anava acompanyada pel prec dels jurats de la ciutat de València que en la situació en què quedava el regne calia resguardar Alzira, com a ciutat reial i com a lloc estratègic, com a lloc "clau":

*"E congregat lo dit concell fon per mi, Innocent de Moya, per autoritat reyal notari públich e scrivà dels honorables consell e jurats de la dita vila, lesta en presència e audiència del dit honorable concell, una letra, tramesa per lo discret en Bernat de Montfalquó, notari, síndich d'aquesta vila en la ciutat de València, data Valencie die terciá iunii anno M^o CCCC^o X^o, continent en substància que lo molt alt e victoriós senyor lo senyor en Martí, rey d'Aragó, senyor nostre, finà sos dies e reté la sua ànima a son creedor en Valldonzella disapte proppassat, hora de migdia. Déus, per sa mercè, lo haja trobat en bon estament e aculla la sua ànima en la sua sancta glòria, amen. Declarant en aquella que los jurats de la ciutat de València nos pregun guardem aquesta vila, que és clau del regne, en manera que alguns no se'n pusquen ensenyorir."*⁵⁷

Any i mig després d'aquesta missiva, la gran inestabilitat política que la vacant tron produí, agreujada per la intensificació de les bandositats nobiliàries, obligà el lloctinent del virrei Guillem de Bellera a adreçar una nova carta, alertant la vila dels moviments de gents armades, recordant-li la seua condició de vila reial notable i el seu deure de guardar-la per al futur nou rei. Al consell celebrat el 22 de desembre de 1411 fou llegida la lletra i transcrita al *Llibre dels actes*:

⁵⁵Parra (1967), doc. 8, pp. 65-70.

⁵⁶Parra (1967), doc. 44, pp. 349-358. D'uns dies abans, del 7 de desembre, és l'altre document de Joan II amb el qual perdona a la vila 26.000 sous deguts de la imposició de la peita, en raó del despoblament que pateix la vila, i es manifesta amb paraules quasi idèntiques a les de la concessió del guiatge: "*velimus circa conservacionem et sublevacionem (sic) ville ipsius debite providere, cum sit de principalibus villis dicti regni, tam propter locum in quo sita est quam propter fortalicium in ea constructum in quo status illius regni plurimum consistit*". PARRA 1967, doc. 46, pp. 419-426.

⁵⁷A.M.A. *Llibre dels actes dels jurats i consell (1410-1411)*, sig. 03/12, f. 9-9v

“... congregat lo dit concell, fon aquí lo noble mossèn Berenguer de Vila-ragut, lochtinent del molt noble n'Arnau Guillem de Bellera, visrey e go-vernador del regne de València, e dix e propalà tals o semblants paraules en substància: 'Que com lo regne, per la carència de nostre natural rey e senyor conegut, sia posat en grans mals e escandels eminents de guerra e moltes divisions e contrasts. E dies ha que curren e no cessen cascun jorn entrar gents estranyes d'armes, per la qual raó sia necessari guardar les universitats reials per a-quell qui per justícia serà declarat nostre uni-versal rey e senyor. E la vila de Algezira sia una entre les viles reials de les notables del realme e sia de les principals del regne, axí per sa forts fundació com per la bona e gran població de aquella, perquè és molt necessari e útil al regne de València aquella bé e diligentment ésser guar-dada e regida per sos oficials en los quals està lo bé de les universitats”.⁵⁸

És sens dubte aquesta consciència de ser una de les viles més principals del regne i el lloc estratègic, clau, que hi tenia, el motiu de l'adopció d'una clau com a signe representatiu, com a símbol d'identitat i que va ser emprat tant al segell i a l'escut com a la bandera. Aquest ús simbòlic de la clau donaria lloc al segle XIX a la plàstica llegenda afegida a l'escut *Claudo regnum et adaperio*.⁵⁹

El segell té un vesant pràctic com a instrument d'autenticació dels documents, però també simbòlica, com a signe d'identificació de la institució que els ha produït, usat sobretot per les magistratures municipals en lletres i missives. La vila d'Alzira emprà com a segell propi les armes reials amb una clau sobreposada. La representació al segell, però, difereix de la de l'escut. Mentre que en aquest els quatre pals de gules són travessats per la clau, al segell, almenys en els pocs exemplars coneguts en l'actualitat, aquella apareix en paral·lel als pals. Es tracta d'un segell de forma rodona, en el camp quatre pals i, en pal, una clau gòtica. Bordejant el camp una llegenda que identifica la institució que l'emprava: *Sigillo curie ville Algezire*. És, per tant, un segell de la cort del justícia d'Alzira, i els documents on s'ha conservat són tres car-tes, una del 1482 dirigida al seu homòleg de Sueca, l'altra dirigida a l'alcaït i alamí d'Alasquer, de 1483, i una tercera, de 1487, reclamant peites als veïns de l'Alcúdia (LAIRÓN 1994: 23-24).

El segell, l'escut i la bandera són tres atributs del consell medieval que, tot i compar-tir iconografia, tenen un ús i una presència pública molt diferent. El segell té un ús molt restringit, circumscrit a l'àmbit documental i a les relacions entre les diferents instàncies administratives i amb altres autoritats civils o eclesiàstiques. I té, a més, la funció de guardar el secret de la correspondència i fins i tot de garantir la rectitud dels processos electorals. Al voltant de les eleccions es desenvolupava tot un ritual en el que intervenien el batlle, el justícia, el jurat en cap, el notari escrivà, les claus que tancaven la cambra i els cofres i els segells que garantien la seua inviolabilitat, tot dirigit a evitar corrupteles i males pràctiques. Per contra, l'escut i la bandera seran les insígnies visibles, més properes a la població, i en certa manera omnipresents. Si no

⁵⁸A.M.A. *Llibre dels actes dels jurats i consell (1411-1412)*, sig. 03/13, f. 72v-73.

⁵⁹La llegenda va ser usada per primera vegada en 1833 (LAIRÓN 1994: 106).

de manera permanent, la bandera penjava en certes ocasions a la façana de l'edifici del consell. El 23 de setembre de 1425 el consell es refereix a la façana recaient al carrer Major com el lloc on penja l'estendard "faent finestra en lo dit carrer a tenir bandera e altres coses".⁶⁰ I a les celebracions cíviques o religioses la bandera es feia visible als espais públics, a les places o als estrets i sinuosos carrers, com un autèntic element de la identitat de la vila i de l'autoritat dels seus governants.

A la celebració del Corpus d'Alzira, segons una disposició del 1471, la bandera havia d'ocupar un lloc preeminent en la processó. L'encapçalaven les lluminàries de l'església de Santa Maria, portades per joves llauradors, i les de Santa Caterina, per fusters, sabaters, sastres i altres menestrals. A continuació, els penons dels oficis: llauradors, fusters, sastres, i al final els paraires. Darrere dels penons la *senyera major* portada pels jurats vells i altres "bons hòmens", amb la coa de la bandera sostinguda per oficials i càrrecs comunals i altres personalitats de la població. Seguien a la corporació municipal els entremesos i les roques. Finalment, el *Corpus Christi* sota pal·li, portat pels jurats. Darrere, el poble: "honrats e devots bons hòmens que acompanyen lo *Corpus Domini*".⁶¹ Més enllà de l'ús festiu i corporatiu, l'estendard participava de situacions conflictives i acompanyava les hosts de la vila quan així eren convocades per auxiliar els oficials reials. Al llarg del segle XV, en especial al primer quart de la centúria, els requeriments als homes d'armes d'Alzira sovintegen, de manera particular per a intervenir en els enfrontaments entre els bàndols nobiliaris, notablement agreujats durant l'interregne. La convocatòria de les hosts era precedida pel so repetitiu i agut del repicar de campanes. El 23 de novembre de 1402, se celebrà a Alzira consell especial per comunicar que el governador de València "manava a justícia, jurats e consell que repicassen e trasguessen la senyera e, tantost que altre manament haguessen, la host de la vila fos aparellada ab pa a V dies per anar contra lo castell de Corbera".⁶² I sempre serà la bandera o senyera, com indistintament se l'anomena, qui acompanyarà els homes d'armes. Per ordre de Ramon Boïl, governador del regne, el 27 de maig de 1404.

*"convocaren les hosts per anar al loch de Albalat del noble Pero Maça de Liçana, e per relevar dampnatges de la universitat permès que solament hi anassen C hòmens, poch més o menys, ab la bandera. E axí fon fet que lo dimarts proseguent, per lo matí, fon lo justícia ab certs hòmens de cavall o de peu al loch de Algemezi on lo dit mossèn lo governador l'esperava. E ensemps anaren al dit loch de Albalat. E lo dit mossèn lo governador enseguí e posà en obra lo manament del senyor rey que s'ocupàs lo loch. E com segons privilegi de la vila los dits hòmens qui eren anats ab la host deguessen esser pagats, per tal lo discret en Guillem Mir, síndich e procurador de la universitat de Algezira, requés lo dit noble governador que pagàs los hòmens qui eren anats al dit loch per execució de justícia, mostrant-li a ull lo dit privilegi, al qual lo dit governador respós que li plahia.*⁶³

⁶⁰A.M.A. *Llibre dels actes dels jurats i consell (1424-1425)*, sig. 03/18, f. 21.

⁶¹A.M.A. *Llibre d'ordinacions*, sig. 00/4, f. 142.

⁶²A.M.A. *Llibre dels actes dels jurats i consell (1402-1403)*, sig. 03/8, f. 60.

⁶³A.M.A. *Llibre dels actes dels jurats i consell (1404-1405)*, sig. 03/10, f. 3v-4.

La tropa va ser pagada amb la venda del blat i de la dacsa capturats com a botí de guerra, en compliment del dret de soldada que tenien els homes d'Alzira per privilegi. La host d'Alzira i la bandera seran convocades en moltes ocasions més i en quedarà memòria als llibres d'actes del consell. Com ara, el 23 de febrer de 1406, quan el virrei manà que "convocassen la host de la dita vila traent la bandera e faent repicar e que tot estigués aparellat a pa a VIII dies.⁶⁴ O uns anys més tard, després de la mort del rei Martí, per a participar en un de tants enfrontaments provocats durant l'interregne:

"... los honrats justícia e jurats de la vila de Algezira, reebuda per aquells en hora de tercia del dit dia (10 de setembre de 1410) una letra del molt noble mossèn n'Arnau Guillem de Bellera, visrey e governador de València, ... continent que de continent sots pena de deu mil·lia florins e de la feultat e naturalesa que som tenguts a la corona reyal, vista la present iscam de la vila ab nostra bandera e host, ben armats e arreats, e pa per a deu dies, e siam en lo raval de Murvedre on lo dit governador és, segons que en la dita letra dada en lo raval de Murvedre a VIII de setembre del dit any se conté. Congregats los dits justícia e jurats ab alguns bons hòmens de la dita vila en la sala del concell fon acordat que com lo dit negoci sia tal que s'í mereix consell general, e axí prestament no·s pusca ajustar per causa de la partença de micer Vicent Ferrer, a on lo han seguit alguns bons hòmens de la vila. E axí matex per causa de les venemes són alguns bons hòmens defora. E sia acostumat trametre albarans als lochs de la orta e alqueries per tal fon acordat que de continent sien donats albarans a consellers e per tots los lochs de la contribució que som demà per lo matí a consell general".⁶⁵

En cap cas els jurats descriuen la bandera o senyera, que podria ser la de la vila,⁶⁶ amb el senyal de la clau, però també l'emblema reial dels quatre pals de gules sobre camp d'or. Tanmateix, la sòbria redacció d'una època dels diners que costà fer-ne una molts anys més tard, el 6 de juny de 1640, deixa ben clar que l'element principal, distintiu, de la bandera era una clau: "Ítem, paga a Donís Barbuen, sastre de València, dotze liures reals de València per les mans de la bandera, seda y pintar la clau. Consta ab època per lo dit scrivà en sis de juny 1640, sub nº 7. 12 lliures".⁶⁷

La clau era, també, estampada o gravada en una gran diversitat d'objectes com a signe de propietat municipal. Els bancs que la corporació emprava en celebracions religioses, especialment en exèquies fúnebres, com els que calgué traure de la cambra o arxiu en ocasió de la mort del Magnànim, portaven, a més de l'emblema reial, el de la clau: "tres banchs negres, lo hu gran e los dos chichs, ab senyal real e de la vila, per a tenir los ciris per al dit aniversari".⁶⁸ Així mateix, marcava les peces de roba de l'Hospital de Santa Llúcia, on els llençols i els travessers que vestien els llits dels pobres i malalts portaven pintat o brodat el senyal de la clau. El 29 d'agost de 1397, Jaume Estelós, hospitaler de l'hospital de Santa Llúcia, en deixà constància en una època on reconeixia haver rebut de l'administrador, per a "obs dels pobres qui al dit

⁶⁴A.M.A. Llibre dels actes dels jurats i consell (1405-1406), sig. 03/11, f. 39.

⁶⁵A.M.A. Llibre dels actes dels jurats i consell (1410-1411), sig. 03/12, f. 35v.

⁶⁶A l'inventari citat més amunt, fet en 1486, es consigna "una lança o vara de la bandera de la dita vila".

⁶⁷A.M.A. Llibre de clavaria (1640), sig. 24202/1-25, f. 42.

⁶⁸A.M.A. Llibre dels actes dels jurats i consell (1458-59), sig. 03/49, f. 58.

spital vendran... quinze lançols nous, de estopa, de tres teles, de punt estret e de tres alnes, poch més o menys, de largària... deu transversers vermells de cànem. Les quals robes són senyalades *ab senyal de clau*".⁶⁹ I també serà gravada en els atifells de la cuina del mateix hospital. A l'inventari fet pels jurats de la vila el 3 de juliol 1402 són descrits així: "Ítem, una caldera de tres càneters, poch més o menys, *ab senyal de clau en la ansa*. Ítem, uns ferres *ab senyal de clau*. Ítem, una paella *ab senyal de clau*".⁷⁰

L'ús de la figura de la clau és emprada així mateix com a marca comercial, com a índex de qualitat i indicació geogràfica, com a denominació d'origen. Entre els acords que el consell municipal adoptà, com a resultat d'una petició dels paraires locals respecte a les tècniques de tintar certs teixits i la seua comercialització, estava una nova reglamentació que gravava les teles foranes i establia una distinció per a les pròpies: "que en los draps que-s farien en la dita vila fos *aposat lo senyal de la clau de la dita vila* e que fossen posats segons se acostuma en València".⁷¹ Però la clau, ensenya de la vila, no podia aparèixer a qualsevol drap, i per aquesta raó s'amplià l'acord i es puntualitzà que dit senyal sols podia ser emprat com a marca de qualitat, de bona qualitat: "Sobre lo feyt del *senyal de la clau* fon conclús que en los draps que-s farien en la vila fos *aposat lo senyal de la clau*, senyal que és de la dita vila, e après que fossen pessats segons se pesen en la ciutat de València, e no atrobats del pes que deuen, que-ls *sie tallat lo senyal de la dita clau*".⁷²

La clau es convertí en el senyal, una espècie d'ideograma, representatiu de la vila i de les seues autoritats i, encara que d'època medieval en resten poques representacions, ben probablement, com ho indiquen testimonis posteriors, la clau marcaria molts altres objectes com les gramalles dels jurats i consellers, les masses dels porters, els cofres de guardar els diners i els documents, alguns gravats, pintures i tapissos, i que, en forma d'escut, senyalaria els edificis comunals, començant per la mateixa seu del consell, i seguint per l'almudí, les carnisseries, l'hospital, convents, esglésies i altres edificis de propietat municipal o baix la seua tutela.

3.3 NAFILS, TROMPES I TABALS

Les autoritats comunals recorren com a signe d'identitat i d'autoritat tant a elements visuals, com els que acabem de veure, com també a instruments sonors, a la música, per fer-se reconèixer, per alertar els ciutadans davant l'anunci d'un comunicat institucional. Precedit pel so de trompes i tabals, i en ocasions a més de nafils, el corredor o missatger, subordinat encarregat de fer crida en nom del consell, convocava les hosts, citava els membres del consell a celebrar una reunió, avisava de perills, anunciava la mort del rei o d'altre personatge important o emplaçava els veïns a celebrar el naixement de l'hereu reial o de l'entronització del nou rei, o a participar en les festes locals. L'ús d'aquests instruments de percussió i de vent, que tenen un clar origen militar, contribuïa a fer més eficaç la informació, dotant tota la cerimònia d'un major grau de formalitat (FURIÓ, 2015, 97-98).

⁶⁹A.M.A. *Llibre dels actes dels jurats i consell (1397-1398)*, sig. 03/4, f. 25-25v. A l'any següent, el 14 d'agost, Miquel Navarro, administrador de Santa Llúcia, declara haver comprat per al dit hospital "una caldera nova de aram, que pot cabre IIII càneters, poch més o menys, *ab senyal de punts prop l'ansa de aquella, quasi en forma de clau*". A.M.A. *Llibre dels actes dels jurats i consell (1398-1399)*, sig. 03/5, f. 18v-19v.

⁷⁰A.M.A. *Llibre dels actes dels jurats i consell (1402-1403)*, sig. 03/8, f. 25.

⁷¹A.M.A. *Llibre dels actes dels jurats i consell (1454)*, sig. 03/44, f. 52v.

⁷²A.M.A. *Llibre dels actes dels jurats i consell (1454)*, sig. 03/44, f. 53.

Les ocasions, però, en què amb més assiduitat s'hi feien sonar les trompes i els tabals eren les convocatòries a celebrar consell, la publicació d'acords presos en aquests consells, la subhasta de les imposicions i la rendició de comptes anual. La citació als membres del consell es feia per dos conductes diferents, per escrit, amb albarans, i per crida pública. El 19 de març de 1394 foren reunits per fer consell general el justícia, els jurats, els caps dels oficis i els prohoms de la mà major, mitjana i menuda "per n'Uguet Pujalt, missatge dels dits jurats, ab albarans, e per en Berenguer Eximeno, corredor públich de la dita vila, ab so de trompeta e nafil, segons que en la dita vila és de costuma justar consell general" (Lairón 2001, 109). De la mateixa manera es donen a conèixer públicament els nous acords del consell que esdevindran norma legal al terme de la vila. El 30 de desembre de 1344, els "estatuts e ordenacions... foren cridats e publicats per la vila d'Algezira... ab so de trompes, tabals e nafils per Bernat Matheu, corredor públich..." (Lairón 2001, 27).

Àngel amb l'escut d'Alzira.
Retaule de sant Silvestre.

Nafils i tamboret
en una miniatura
del manuscrit *The romance
of Alexander* de la Bodleian
Library d'Oxford

La venda de les imposicions requeria subhasta pública amb previ anunci per so de trompes i tabals pels llocs acostumats de la vila. Així mateix, la rendició anual de comptes a què estaven obligats els col·lectors de les rendes i imposicions de la vila i els mateixos jurats, era anunciada de manera ostensible al so de trompetes, trompes i tabals, per convocar els veïns de la vila per tal que els aprovaren o impugnaren, en una mostra de transparència administrativa.

El to i la intensitat del so de trompes, trompetes, nafils i tabals s'acomodava en cada ocasió al tipus de crida pública que acompanyava. Front al to admonitori dels anuncis oficials (convocatòria a consell, lectura d'estatuts...), el to insistent i peremptori de les convocatòries de les hosts; front al to exultant de la crida a participar en commemoracions festives, el to apesarat i melancòlic dels anuncis de defuncions. La mort d'Alfons el Magnànim va anar seguida de pregàries, sufragis, misses i altres cerimònies, tant civils com eclesiàstiques. Arribada la notícia a la vila d'Alzira el 22 de juliol de 1458, se celebrà consell a la sala de deliberacions i des d'allí, al toc de

senys i campanes, els consellers davallaren per parelles, vestits amb gramalles de màrrega, i anaren a Santa Caterina a pregar per l'ànima del difunt rei. "Et exits de la dita església, provehiren e manaren la crida dessús provehida, essent feta e publicada per n'Anthoni Barchet, trompeta de la dita vila, qui vestit era de màrrega, ab la trompeta sens penó, ab lo so molt agre e denotant tristor..."⁷³

4. ALZIRA, VILA EN CORTS I CLAU DEL REGNE

Sandra Bernabeu. Universitat de València

Alzira participa en els afers públics als segles medievals en condició de vila reial, amb representació i dret de vot en les Corts del regne de València, una situació jurídicopolítica que mantingué en tot el període foral. No consta la seua presència en les corts de 1261, considerades les primeres de la història valenciana, però figurà en les transcendents de València de 1329-1330, i en convocatòries posteriors. D'una altra banda, la ubicació geogràfica en el pas del riu Xúquer, el principal curs fluvial del país, reforçava la seua posició des del punt de vista de les comunicacions, militars o comercials. Aquestes característiques degueren condicionar la intervenció de la vila en els conflictes polítics i bèl·lics, com ara en la revolta i guerra interna de la Unió, quan milità en el bàndol encapçalat per la ciutat de València. Llavors es feren patents les seues diferències amb la veïna vila de Xàtiva, que aconseguiria afermar-se en el primer rengle després de la capital, i per contra un franc alineament dels alzirenys amb aquesta.

Al llarg del Quatre-cents, Alzira va continuar gaudint de representació política en el regne a través de la seua participació en el braç reial de les corts, dins l'organització jeràrquica interna del qual, ocupava el quart lloc, només per sota de les ciutats de València i Xàtiva i de la vila de Morella. Una quarta posició justificada per la seua densitat poblacional al llarg dels segles XIII i XIV respecte a les altres viles del regne, que no sols permetia al síndic d'Alzira seure molt a prop dels síndics enviats per València i Xàtiva, sinó també emetre el seu vot per davant de la resta dels representants de les viles que el seguien, com ara era el cas de Castelló de la Plana, Oriola, Borriana, Alacant, Gandía, Alcoi, Vila-real, Ontinyent i Ademús, entre altres viles importants. Aquesta privilegiada posició hagué de ser defensada a partir de la segona meitat del segle XV, davant les aspiracions d'Oriola de situar-se per davant de Morella, després d'haver aconseguit la primera l'estatut de ciutat en 1437 (Sánchez-Aragonés, 2004: 81-82).

Pel que fa al vot alzireny dins del braç reial de les corts, tenia el mateix valor que el de la resta de ciutats i viles, llevat del de la ciutat de València que des d'un principi va ser igual al del conjunt de la resta de membres que composaven el braç. Un valor que després es reflectia en la contribució del donatiu assignat al braç reial, ja que quan es recollia per via de compartiment la capital del regne n'assumia la meitat, mentre que l'altra meitat havia de ser satisfeta per la resta de municipis de forma proporcional a la seua població. Aquest paràmetre es va fer cada vegada més problemàtic a partir del primer terç del segle XV, quan Alzira i altres viles que havien sofert una considerable

⁷³A.M.A. *Llibre dels actes dels jurats i consell (1458-59)*, sig. 03/49, f. 56v-57.

BIBLIOGRAFIA

- APARISI ROMERO, Frederic (2018): "La cultura material de los hospitales de las villas valencianas en la baja Edad Media", *Revista de la CECEL*, 18, pp. 55-68.
- APARISI, Frederic i FERRAGUD, Carmel (2018): "Hospitals rurals a la València baixmedieval: el cas de l'hospital de Santa Llúcia d'Alzira", en Josep M. Comelles, Antoni Conejo i Josep Barceló-Prats (eds.), *Imago civitatis. Hospitales y manicomios en Occidente*, Tarragona-Barcelona, Universitat Rovira Virgili-Universitat de Barcelona, pp. 33-55.
- BARCELÓ TORRES, M. del Carmen (1983): *Toponímia àrabiga del País Valencià. Alqueries i castells*, València.
- BARCELÓ TORRES, M. del Carmen (1984): *Minorías islámicas en el País Valenciano. Historia y dialecto*, Valencia, Universidad de Valencia - Instituto Hispano-árabe de Cultura.
- BARCELÓ TORRES, M. del Carmen (1986): «Notas tipológicas sobre un procedimiento foral: dos cartas àrabes del alamín de Benimuslem», *Al-gezira. Revista d'Estudis Històrics de la Ribera Alta*, 2, Alzira, Ayuntamiento de Alzira, pp. 119-132.
- BARRIO BARRIO, J. A. (2009): «Los procuradores del brazo real en las Cortes medievales del reino de Valencia», *Aragon en la Edad Media*, XXI, 2009, pp. 59-98.
- BAYDAL SALA, Vicent (2013): *Els orígens de la revolta de la Unió al regne de València (1330-1348)*, València: Universitat de València.
- BOSCOLO, Alberto (1970): *La reina Sibil·la de Fortià*, Barcelona: ed. Rafael Dalmau.
- BAZZANA, André (1993): "El Balad Balansiya en tiempos de Jaime I", *Repoblación y reconquista. Actas del III Curso de Cultura Material*, Madrid, pp. 135-145.
- BERNABEU BORJA, Sandra, (2014): "Llinatges i poder local a l'Alzira del segle XV", *Aragón en la Edad Media*, 25, pp. 5-40.
- BERNABEU BORJA, Sandra, (2018): "Les eleccions dels Jurats i del Consell d'Alzira i Xàtiva en 1416: els primers testimonis d'intervencionisme regi d'Alfons el Magnànim" en *Estudis sobre la història, la geografia i el patrimoni cultural de la Ribera del Xúquer*, València: Institució Alfons el Magnànim, pp. 149-173.
- BERNABEU BORJA, Sandra; GARÉS TIMOR, Vicent M., (2018): "Mantener la paz y el buen gobierno: la evolución de las élites dirigentes de la villa de Alzira durante el reinado de Fernando el Católico (1479-1516)" en *Poder, sociedad, religión y tolerancia en el mundo hispánico, de Fernando el Católico al siglo XVIII*, Zaragoza: CSIC-Institución Fernando el Católico, pp. 427 - 440.
- BURNS, Robert I. (1985): *Diplomatarium of the Crusader kingdom of Valencia. The registered charters of its conqueror Jaume I, 1257-1276*, Princeton.
- BURNS, Robert I. ed., (2001): *Diplomatarium of the Crusader Kingdom of Valencia. The registered charters of its conqueror Jaume I, 1257-1276. III. Documents 500-1000*, Princeton: Princeton University Press.
- BURNS, Robert I., (1982): *El Reino de Valencia en el siglo XIII (Iglesia y Sociedad)*. Valencia: *Del Cenit al Segur*, 2 vols.
- BUTZER, Karl W. (1983): "Las crecidas medievales del río Júcar según el registro geoarqueológico de Alzira", *Cuadernos de geografía*, 32/33, pp. 311-332.
- CABANES PECOURT, M^a. Desamparados; FERRER NAVARRO, Ramon (1979): *Libre del Repartiment del regne de València*. Saragossa: Anúbar.
- CABANES, Mª Desamparados; FERRER, Ramon i HERRERO, A., (1981): *Documentos y datos para un estudio toponímico de la Región Valenciana*.
- CAMPON GOZALBO, Julia, (1986): "Sobre la fundación el valle de Miralles de un monasterio de jerónimos", *Al-gezira*, 1, pp. 243-254.
- CÁRCEL ORTÍ, M^a. Milagros; BOSCA CODINA, José Vicente, (1996): *Visitas pastorales de Valencia (siglos XIV-XV)*. Valencia: Facultad de Teología San Vicente Ferrer.
- CÁRCEL ORTÍ, M^a. Milagros; TRENCHS ODENA, Josep, (1984): "Les visites pastorals: metodologia d'estudi", *Quaderns de Sueca*, VI, pp. 9-30.
- CASTRILLO MÁRQUEZ, Rafaela (1991): "Alzira. Apuntes para su historia medieval (siglos XI-XIII)", *Sharq al-Andalus*, 8 pp. 255-268.
- CHABÁS LLORENS, Roc (1889): *Índice y catálogo del archivo municipal de la Ciudad de Alcira*. Alacant: Imprenta d'Antonio Reus.
- CHABÁS LLORENS, Roc, (1892): "El Archivo municipal de Alcira", *El Archivo*, II (Dénia: 1887-88), pp. 36-41; IV, pp. 214-219.
- CODOIN (1847-1910): *Colección Documentos Inéditos del Archivo de la Corona de Aragón*, XLI, pp. 23-30.
- CORTÉS, Josepa (1993): "Aureum opus", *Diccionario Histórico de la Comunidad Valenciana*, 9, p. 108.
- CORTÉS, Josepa (2001): *Liber privilegiorum civitatis et regni Valencie. I. Jaume I (1236-1276)*. València: PUV.

- CORTÉS, Josepa; FURIÓ, Antoni; GUICHARD, Pierre y PONS, Vicent (1981): «Les alquerías de la Ribera: assaig d'identificació i localització», *Economía Agrària i Historia Local. I Assemblea d'Història de la Ribera, València: Institució Alfons el Magnànim*, pp. 209-262.
- COX RUSSELL, Josiah (1962): *The Medieval Monetage of Aragon and Valencia*, *Proceedings of the American Philosophical Society*, CVI pp. 483-504.
- DE EPALZA, Mikel (1988): «L'ordenació del territori del País Valencià abans de la conquesta, segons Ibn al-Abbar (segle XIII)», *Sharq al-Andalus*, 5, pp. 41-67.
- DIAZ BORRAS, Andrés. (1987): «Alzira, una població de retaguardia en la guerra contra Castilla (1429-1430)», *Al-Gezira. Revista d'estudis*, 3, pp. 93-113.
- ESCOLANO, Gaspar. (1879): *Décadas de la Historia de la insigne y coronada ciudad y Reino de Valencia (Segunda parte)*, 391.
- FERRAGUD, Carmel (2006): «Medicina i societat a Alzira durant la Baixa Edat Mitjana», en *X Assemblea d'Història de la Ribera. Antella*, 5, 6 i 7 de novembre de 2004, *Antella, Ajuntament d'Antella*, pp. 89-102.
- FERRAGUD, Carmel (2016): «Els practicants de la medicina a Alzira durant la baixa Edat Mitjana (1355-1464): activitat econòmica, política i social», en Salvador Comes i Hernández i Raül Añó Bressó (eds.), *De la paraula a la sociabilitat: Associacionisme i moviment obrer a la Ribera del Xúquer [Actes de la XIV Assemblea d'Història de la Ribera]*, *Alginet, Ajuntament d'Alginet*, pp. 45-60.
- FERRAGUD, Carmel (2019): «Hiring Medical Practitioners during the Late Middle Ages and the Early Modern Period in Alghesim (Kingdom of Valencia, Crown of Aragon)», en Marie Bolton, Patrick Fournier i Claude Grimmer (eds.), *Médecine et santé dans les campagnes: Approches historiques et enjeux contemporaines*, *Brussel·les, Peter Lang*, pp. 43-60.
- FERRANDO, Antoni, ed. (1979): *Llibre del Repartiment de València*, València: Vicent Garcia editors.
- FERRER CLARÍ, Agustí (2002): «Les muralles d'Alzira, escut de la ciutat i clau del Xúquer», en Antoni Furió i Josep Aparici, eds., *Castells, torres i fortificacions en la Ribera del Xúquer. VIII Assemblea d'Història de la Ribera (Cullera, 2000)*, València: PUV, pp. 75-88.
- FURIÓ, Antoni (1986): *El camperolat valencià en l'Edat Mitjana. Demografia i economia rural en la Ribera (segles XIII-XVI)*. València: Universitat de València, *Tesi doctoral inèdita*.
- FURIÓ, Antoni (1986): «Onomàstica medieval d'Alzira: noms, cognoms i renoms», *Butlletí de la Societat d'Onomàstica*, 23, pp. 285-304.
- FURIÓ, Antoni (1990): «Tierra, familia y transmisión de la propiedad en el País Valenciano durante la Baja Edad Media», en Reyna Pastor, ed., *Relaciones de poder, de producción y parentesco en la Edad Media y Moderna*, Madrid: CSIC, pp. 305-328.
- FURIÓ, Antoni (1993): «Crédito y endeudamiento: el censal en la sociedad rural valenciana (siglos XIV-XV)», en Sarasa, Esteban; Serrano, Eliseo (ed.), *Señorío y feudalismo en la península Ibérica, ss. XII-XIX*, Saragossa: Institución Fernando el Católico, pp. 501-534.
- FURIÓ, Antoni (1993): «Diners i crèdit: els jueus d'Alzira en la segona meitat del segle XIV», *Revista d'història medieval*, 4, pp. 127-160.
- FURIÓ, Antoni (1995): «El mercado de la tierra en el País Valenciano a fines de la Edad Media», *Hispania*, 191, pp. 887-919.
- FURIÓ, Antoni (1997): «Estructures fiscals, pressió impositiva i reproducció econòmica al País Valencià en la baixa Edat Mitjana», a FURIÓ, Antoni-SÀNCHEZ, Manuel (coord.): *Col·loqui Corona, municipis i fiscalitat a la baixa Edat Mitjana*. Lleida, Institut d'Estudis Ilerdencs, p. 495-525.
- FURIÓ, Antoni (1998): «De la societat islàmica a la feudal. La conquesta i la colonització de Cullera», en *II Jornades d'Estudis de Cullera (1995)*, *Benicull*, pp. 321-367.
- FURIÓ, Antoni (1998): «Reproducción familiar y reproducción social: familia, herencia y mercado de la tierra en el País Valenciano en la baja Edad Media», en García González, Francisco (ed.), *Tierra y familia en la España meridional, siglos XI-II-XIX. Formas de organización doméstica y reproducción social*, Murcia, pp. 25-43.
- FURIÓ, Antoni (2001): «La domesticación del medio natural. Agricultura, ecología y economía en el País Valenciano en la Baja Edad Media.» En Julián Clemente, ed., *El medio natural en la España medieval. Actas del I Congreso sobre ecohistoria e historia medieval*, Cáceres: Universidad de Extremadura, pp. 57-103.
- FURIÓ, Antoni (2007): «Las élites rurales en la Europa medieval y moderna. Una aproximación de conjunto», en Rodríguez, Ana (ed.), *En el lugar del campesino. En torno a la obra de Reyna Pastor*, Madrid-Valencia: CSIC-PUV, pp. 391-421.
- FURIÓ, Antoni (2010): «Producción agraria, comercialización y mercados rurales en la Corona de Aragón», en J. Ángel Sesma, ed., *La Corona de Aragón en el centro de su historia, 1208-1458. Aspectos económicos y sociales*, Saragossa: Gobierno de Aragón, pp. 363-425.
- FURIÓ, Antoni (2015): «Música i músics a la Ribera del Xúquer en la baixa edat mitjana», *Estudis*

històrics sobre la Ribera del Xúquer. XV Assemblea d'Història de la Ribera 2012, Benimodo: Ajuntament, pp. 91-126.

FURIÓ, Antoni (2017): "Avant le cadastre: les livres d'estimes du royaume de Valence au bas Moyen Âge", en *Estimes, compoix et cadastres. Histoire d'un patrimoine commun de l'Europe méridionale*, Tolosa de Llenguadoc: Le pas d'oiseau, pp. 200-231.

FURIÓ, Antoni (2018): "El deute públic municipal al Regne de València en la Baixa Edat Mitjana: un assaig de quantificació", *El País Valenciano en la Baja Edad Media: Estudios dedicados al profesor Paulino Iradiel*, València: PUV, pp. 71-136.

FURIÓ, Antoni; GARCIA-OLIVER, Ferran, (1985): "La economía municipal de Alzira a fines del siglo XIV según un libro de cuentas de 1380-1381", en *La ciudad hispánica durante los siglos XIII al XVI*, Madrid, Universidad Complutense, pp. 1.611-1.633.

FURIÓ, Antoni; GARCIA-OLIVER, Ferran, (1986): "Del dia i la nit. Actituds i comportaments al món rural medieval valencià", *Ullal*, 9, pp. 42-52.

FURIÓ, Antoni; MARTÍNEZ SANMARTÍN, Luis Pablo (1994): "Assuts i molins sobre el Xúquer en la baixa edat mitjana", en *Actes del IV Congrés d'Arqueologia Medieval Espanyola, "Societats en transició"*, Alacant, pp. 575-586.

FURIÓ, Antoni; MARTÍNEZ SANMARTÍN, Luis Pablo (2000): "De la hidràulica andalusí a la feudal: continuïtat i ruptura. L'Horta del Cent a l'Alzira medieval", en *Antoni Furió i Aurelià Lairón*, eds., *L'espai de l'aigua: xarxes i sistemes d'irrigació a la Ribera del Xúquer en la perspectiva històrica*, València: Publicacions de la Universitat de València, pp. 19-73.

FURIÓ, Antoni; MARTÍNEZ SANMARTÍN, Luis Pablo (2006): "El regadío en la Ribera Alta del Xúquer: el margen derecho", en *Las riberas del Xúquer: paisajes y patrimonio valenciano*, coord. por Jorge Hermsilla Pla, pp. 89-104.

FURIÓ, Antoni; MARTÍNEZ SANMARTÍN, Luis Pablo (2006): "La evolución histórica del regadío en la Ribera Baja del Xúquer: el margen izquierdo", en *Las riberas del Xúquer: paisajes y patrimonio valenciano*, coord. por Jorge Hermsilla Pla, pp. 206-218.

FURIÓ, Antoni; MIRA, Antonio J.; VICIANO, Pau (1994): "L'entrada en la vida dels joves en el món rural valencià a finals de l'Edat Mitjana", *Revista d'Història Medieval*, 5 pp. 75-106.

GUAL CAMARENA, Miguel (1979): *Estudio histórico-geográfico sobre la Acequia Real del Xúquer*. València, Alfons el Magnànim.

GUICHARD, Pierre, (1969): "Le peuplement de la région de Valence aux deux premiers siècles de la domination musulmane", *Mélanges de la Casa de Velázquez*, V (1969), pp. 103-158.

GUICHARD, Pierre, (1980): "Del Califato a la Conquista cristiana", *Nuestra Historia*, València, t. 2.

GUICHARD, Pierre, (1980): "Los siglos oscuros", *Nuestra Historia*, València, t. 2.

GUICHARD, Pierre (1980): "La conquista militar y la estructuración política del Reino", en: *Mas Ivars (Ed.)*, *Nuestra Historia*, 3, València: Ediciones Aramo, 13-42.

GUICHARD, Pierre, (2001): *Al-Andalus frente a la conquista cristiana*, Madrid-València, Biblioteca Nueva-PUV.

GUICHARD, Pierre i BAZZANA, André, (1980): "La València musulmana", *Nuestra Historia*, València, t. 2.

GUINOT RODRÍGUEZ, Enric ed., (1991): *Cartes de poblament medievals valencianes*, València, Generalitat Valenciana.

GUINOT RODRÍGUEZ, Enric (1999): *Els fundadors del regne de València: repoblament, antroponímia i llengua a la València medieval*, València, Tres i Quatre.

GUTIÉRREZ, Sonia (1990): "La huerta y el alfoz", dins *F. Moreno, dir.*, *Historia de la ciudad de Alicante*, Alicante, Patronato para la conmemoración del Quinto Centenario de la ciudad de Alicante, pp. 152-176.

GUTIÉRREZ, Sonia (1995): "El origen de la huerta de Orihuela entre los siglos VII y XI. Una propuesta arqueológica sobre la explotación de las zonas húmedas del Bajo Segura", *Arbor*, 151, pp. 65-94.

JAUBERT DE PASSÀ, F. J. [1844] (1991): *Canales de riego de Cataluña y Reino de Valencia, leyes y costumbres que los rigen; reglamentos y ordenanzas de sus principales acequias*. Reedició, Madrid, M.A.P.A. i Universitat de València, 2 vols.

LAIRÓN PLA, Aureliano J. (1987): "Notas para un estudio de la ganadería ribereña en la época medieval. Creación de los boalars de Algemesí, Cabanes, Guadassuar y l'Horta del Cent", en: *Al-Gezira*, 3, 71-83.

LAIRÓN PLA, Aureliano J. (1994): *Señas de identidad. El escudo y la bandera de la Ciudad de Alzira*. Alzira.

LAIRÓN PLA, Aureliano J. (2001): *Libre de diverses estatuts e ordinacions fets per lo consell de la vila de Algezira*. València, PUV.

- LAIRÓN PLA, Aureliano J. (2003): "Huella musulmana en Alzira", en *Alzira. Ayer y Hoy (I)*, Alzira, Falla Plaça Major, 161-163.
- LAIRÓN PLA, Aureliano J. (2003, 2005 i 2011): *Alzira. Ayer y hoy (3 v.)*, Falla Plaça Major.
- LAIRÓN PLA, Aureliano J. (2009): *Una aproximación a la historia de Nuestra Señora del Lluch, Patrona de Alzira*, Ajuntament d'Alzira.
- LAIRÓN PLA, Aureliano J. (2011): "Alzira i Jaume I", en: *Moros i Cristians de la Vila d'Alzira*, 28-43.
- LAIRÓN PLA, Aureliano J.; VERCHER LLETÍ, Salvador (1998): *Guia de l'Arxiu Municipal d'Alzira*, Alzira, Ajuntament d'Alzira.
- LAIRÓN PLA, Aureliano J.; VERCHER LLETÍ, Salvador (2017): *Llibre d'actes del Consell i jurats de la vila d'Alzira*. València, PUV.
- LEMA PUEYO, José Ángel (1997): "El itinerario de Alfonso I 'El Batallador' (1104-1134)", *Historia. Instituciones. Documentos*, 24, pp. 333-353.
- LIROLA, J., PUERTA, J. M. (dir. i ed.) (2009): *Biblioteca de Al-Andalus, Enciclopedia de la Cultura Andalusí, Almería*, 7 vols. *Llibre dels Feys (Crònica de Jaume I)*, (1989), edició de Vicent García Edo, Vicent García editors.
- LÓPEZ ELUM, Pedro (1985): «La población de Alzira en el siglo XV», *Actas del Coloquio La ciudad hispánica durante los siglos XIII al XVI (La Rábida-Sevilla, 1981)*, Madrid, Universidad Complutense, pp. 1635-1644.
- LOPÉZ ELUM, Pedro (1995): *La conquista y repoblación valenciana durante el reinado de Jaime I*, València, 226 p.
- MARKHAM, Clements R. (1991): *El regadiu de l'Espanya de l'Est, 1867*. València, Alfons el Magnànim.
- MARTÍ, Ramon (1988): "Les insulae medievals catalanes", *Butlletí de la Societat Arqueològica Lul·liana*, 44 pp. 11-23.
- MARTÍ, Ramon (1989): "Oriente y occidente en las tradiciones hidráulicas medievales", dins L. Cara, coord., *El agua en zonas áridas: Arqueología e Historia*, Almería, Instituto de Estudios Almerienses, pp. 421-440.
- MARTÍNEZ ARAQUE, Ivan (2006): "La casa, el taller, la botiga. Al voltant de l'habitatge de les famílies artesanes en la vila d'Alzira (segles XIII-XV)", *XI Assemblea d'Història de la Ribera, Corbera. les darreries del segle XIV*", en *Actes de la X Assemblea d'Història de la Ribera, Antella*, pp. 103-124.
- MARTÍNEZ ARAQUE, Ivan (2008): *En els orígens de la indústria rural. Artesanat i manufactura a Alzira i la Ribera (segles XIII-XV)*, Treball d'investigació inèdit, València, Universitat de València.
- MARTÍNEZ ARAQUE, Ivan (2009): "Immigració i mobilitat poblacional en la Ribera del Xúquer en la baixa Edat Mitjana, en *Els processos migratoris a les terres de parla catalana. De l'època medieval a l'actualitat*", VIIIè Congrés de la CCEPC, Valls, 2009, pp. 109-123.
- MARTÍNEZ ARAQUE, Ivan (2009): "La organización del trabajo en las obras valencianas. La construcción en Alzira y la Ribera de Xúquer durante los siglos XIV-XV", en HUERTA, S.-MARÍN, R.-SOLER, R.-ZARAGOZÁ, A. (ed.): *Actas del VI Congreso Nacional de Historia de la Construcción (Valencia, 2009)*. Madrid, Instituto Juan de Herrera, vol. II, pp. 845-856.
- MARTÍNEZ FERRANDO, Jesús E., (1934): *Catálogo de la documentación relativa al antiguo Reino de Valencia contenida en los registros de la Cancillería Real*. Jaime I.
- MARTÍNEZ PÉREZ, Antonio i MARTÍNEZ RUIZ, Juan-Antonio (1990): "Alzira hispano-musulmana. Aproximación a su estudio", *Al-Gezira*, 6, pp. 59-143.
- MARTÍNEZ PÉREZ, Antonio; MARTÍNEZ RUIZ, Raquel, (1996): "Topografía de Alzira en el siglo XV (casco urbano)", *Al-Gezira*, 9, pp. 71-141.
- MARTÍNEZ PÉREZ, Antonio I; MARTÍNEZ RUIZ, Francisco J., (2016): *Topografía de Alzira en el siglo XV (Territorio de Cotribución)*.
- MATEU BELLÉS, Joan F. (1983): "Aluvionamiento medieval y moderno en el llano de la inundación del Júcar", *Cuadernos de Geografía*, 32-33, (Ejemplar dedicado a: La riada del Júcar (octubre 1982)), pp. 291-310.
- MATEU BELLÉS, Joan F. (1989): «Assuts i vores fluvials regades al País Valencià medieval». En *DD.AA., Los paisajes del agua*. València, 165-186.
- MATEU BELLÉS, Joan F (1980): "El llano de inundación del Xúquer (País Valencià): Geometría y repercusiones morfológicas y paisajísticas", *Cuadernos de Geografía*, 27, pp. 121-142.
- MIRET SANS, Joaquim (1918); *Itinerari de Jaume I "El Conqueridor"*.
- MOMPARLER ROSADO, Antonio (2001): *Historia de los Santos Bernardo, María y Gracia, Alzira*.
- MONTAGUD, Bernat (1980): *Alzira. Mito, leyenda e historia, Alzira, Falla Plaça Major*, 174-189.

- MORERA FERRANDO, J., (1995): *Història del monestir de Santa Maria de la Murta, Ajuntament d'Alzira-Germania*.
- MUÑOZ POMER, María Rosa (2003): «Las ciudades y las cortes: la presencia de las oligarquías urbanas en las cortes de Alfonso el Magnánimo», en Claramunt Rodríguez, S. (coord) *El món urbà a la Corona d'Aragó: del 1137 als decrets de Nova Planta. XVII Congrés d'Història de la Corona d'Aragó*. Barcelona, Universitat de Barcelona, 2003. Vol. 3, 673-694.
- MUÑOZ POMER, María Rosa, (2004): "Las Cortes de 1401-1407: Protagonistas y propuestas innovadoras de amplia repercusión en la época foral", *Anuario de Estudios Medievales*, 34, pp. 747- 789.
- NARBONA VIZCAÍNO, Rafael (2013): «La configuración del perfil municipal en la xarxa urbana del regne de València (1238-1329)» en M. T. Ferrer (ed), Jaume I. *Commemoració del VIII centenari del naixement de Jaume I*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, vol. 2, pp. 579-588.
- NARBONA VIZCAÍNO, Rafael (2015): "El Interregne a València" en M. T. Ferrer i Mallol (ed.), Martí l'Humà. *El darrer rei de la dinastia de Barcelona (1396-1410). L'interregne i el compromís de Casp*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, pp. 767-789.
- NEGRE, Joan (2015): "Origen y desarrollo de la huerta de Tortosa (siglos IV-XII). El proceso de formación de un macro-espacio irrigado en el levante peninsular", *Historia Agraria*, 66, pp. 11-40.
- PARRA BALLESTER, Josep M^a (1961): *Catálogo del Archivo municipal de la ciudad de Alcira. Primera parte*. Alzira, Ajuntament.
- PARRA BALLESTER, Josep M^a. (1967): *Los pergaminos de la Cancillería Real del Archivo Municipal de la ciudad de Alcira*. Alzira, Ajuntament d'Alzira.
- PARRA BALLESTER, Josep M^a. (1972): *Lo compromís de Casp e la vila d'Algezira (Alzira)*, Alzira, Ajuntament d'Alzira.
- PELUFO CORTS, Vicente (1929): "Un capítulo para la historia de Alcira. La Casa de la Olivera", en: *Cultura Valenciana*, 20, 151-154.
- PELUFO CORTS, Vicente (1934): "Topografía de Alcira árabe", *Anales del Centro de Cultura Valenciana*, VII, pp. 26 y ss.
- PERIS ALBENTOSA, Tomàs (1979): "La estructura de la propiedad agrícola en la morería de Alzira (1508-1579)", *Qüestions Valencianes*, València, *Del Cenya al Segura*, vol. I, p. 47-92.
- PERIS ALBENTOSA, Tomàs (1988a): "Aproximació al sistema agropecuari alzirenc de l'Antic règim (ss. XV-XVIII): propietat, endeutament censal, explotació i factors productius", *Al-gezira*, 4-5, p. 89-146.
- PERIS ALBENTOSA, Tomàs (1988b): *Propiedad y dinámica social en un realengo Valenciano (Alzira, 1465-1768)*, tesis doctoral, València, Universitat de València, 5 vols.
- PERIS ALBENTOSA, Tomàs (1988c): "Constitució i evolució d'un patrimoni eclesiàstic: el monestir de la Murta d'Alzira (1357-1729)". En *L'escenari històric del Xúquer, L'Alcúdia, Ajuntament de l'Alcúdia*, p. 121-135.
- PERIS ALBENTOSA, Tomàs (1989): *Propiedad y cambio social. Alzira (1465-1768)*, València, I. Alfons el Magnànim Diputació de València.
- PERIS ALBENTOSA, Tomàs (1991a): "La problemàtica gènesis del Segundo Tramo de la Acequia Real del Xúquer (Orígenes de la Acequia del Proyecto del duque de Híjar, 1728-1778)», *Investigaciones Geográficas*, núm. 9, p. 167-190.
- PERIS ALBENTOSA, Tomàs (1991b): "Evolució patrimonial i conflictivitat social. L'exemple de la comunitat mudèixar-morisca a Alzira (1242-1614)", *Sharq al-Andalus*, 8, Alicante, p. 163-178.
- PERIS ALBENTOSA, Tomàs (1992a): *Regadío, producción y poder en la Ribera del Xúquer. La Acequia Real de Alzira, 1258-1847*. València, C.O.P.U.T i Confederació Hidrogràfica del Xúquer.
- PERIS ALBENTOSA, Tomàs (1992b): "Gobierno y administración de la Acequia Real del Xúquer (siglos XV a XIX)". En *Historia y constitución de las comunidades de regantes de las Riberas del Xúquer (Valencia)*. València, Ministerio de Agricultura, Pesca y Alimentación, p. 159-264.
- PERIS ALBENTOSA, Tomàs (1992c): "Conflictividad y administración de justicia en la Acequia Real de Alzira". En *Actas del i Congrés de l'administració Valenciana*. València, Generalitat, p. 725-742.
- PERIS ALBENTOSA, Tomàs (1993): "Censos i censals a la Ribera del Xúquer, segles XIV-XVI: entitat, distribució i funció socioeconòmica". En *Actes de la V Assemblea d'Història de la Ribera, Almussafes*, Ajuntament de Almussafes, p. 209-230.
- PERIS ALBENTOSA, Tomàs (1995): *La Sèquia Reial del Xúquer (1258-1847). Síntesi històrica i aportacions documentals*. Alzira, Ed. Germania.
- PERIS ALBENTOSA, Tomàs (1997): "La conflictivitat hidràulica en el País Valenciano entre los siglos XIII y XVIII", *Áreas*, 17, p. 43-60.
- PERIS ALBENTOSA, Tomàs (2000): "Aigua i molins en un macrosistema fluvial valencià. La molinaria a la Ribera del Xúquer, segles XIII-XIX". En GLICK,

- Tomàs, E. GUINOT i L. P. MARTÍNEZ (eds.): *Els molins hidràulics valencians. Tecnologia, història i context social*. València, Alfons el Magnànim, p. 273-357.
- PERIS ALBENTOSA, Tomàs (2001): "La historia de la Acequia Real del Júcar". En GUINOT et al., *En La Acequia Real del Xúquer*. València, Conselleria d'Agricultura, p. 15-49.
- PERIS ALBENTOSA, Tomàs (2001-2011): *Historia de la Ribera. De vespres de les Germanies fins a la crisi de l'Antic Règim*, 6 vols., Alzira, Bromera.
- PERIS ALBENTOSA, Tomàs (2004): "La dinàmica evolutiva dels molins riberencs, segles XV-XIX". En APARICI, Josep (ed.): *Actes de la VIII Assemblea d'Història de la Ribera*. Cullera, Ajuntament de Cullera, p. 61-88.
- PERIS ALBENTOSA, Tomàs (2005): "Las inundaciones del Xúquer (siglos XV-XVIII), un exponente relevante de la cuestión hidráulica en tierras valencianas", *Revista de Historia Moderna (Universitat d'Alacant)*, núm. 23, p. 75-108.
- PERIS ALBENTOSA, Tomàs (2008a): "El regadiu. Evolució, organització i transcendència socioeconòmica". En GIRALT, Emili (dir.): *Història Agrària. III. Època moderna*. Barcelona, Universitats i I.C.R., p. 125-144.
- PERIS ALBENTOSA, Tomàs (2008b): "Les Germanies a la Ribera del Xúquer, una reacció antifeudal". En VERCHER LLETÍ, Salvador (ed): *Actes de l'XI Assemblea d'Història de la Ribera*, Corbera, Ajuntament de Corbera, p. 149-190.
- PERIS ALBENTOSA, Tomàs (2012): "Les qüestions per l'aigua al País Valencià durant l'etapa feudal: l'exemple dels molins", *Estudis d'Història Agrària (Universitat de Barcelona)*, núm. 24, p. 251-268.
- PERIS ALBENTOSA, Tomàs (2014): *Els molins d'aigua valencians (segles XIII-XIX)*. València, Alfons el Magnànim, Diputació de València.
- PERIS ALBENTOSA, Tomàs (2015a): "Consideraciones acerca de la 'hidráulica feudal' desde la perspectiva de los molinos valencianos (siglos XI-II-XIX)", *Historia Agraria*, núm. 66, p. 41-73.
- PERIS ALBENTOSA, Tomàs (2015b): "La molineria valenciana de l'etapa feudal (ss. XIII-XVIII): un sector amb fortes apetències monopolístiques poques vegades assolides". En VICEDO, Enric, ed. (2016): *Pagesia, indústria i món rural*, Lleida, Institut d'Estudis Ilerdencs i Diputació, p. 229-260.
- PERIS ALBENTOSA, Tomàs (2017): "L'expansió de nous cultius per les hortes valencianes (segles XIII-XIX)", *Estudis d'Història Agrària*, núm. 28, p. 113-148.
- PERIS ALBENTOSA, Tomàs (2018a): "El govern de les aigües en la Sèquia Reial del Xúquer (segles XI-II-XIX): aportacions al debat actual sobre la gestió comunitària dels recursos naturals". En CATALÀ, J. (ed.): *Estudis sobre la geografia i el patrimoni cultural de la Ribera del Xúquer*. València, I. Alfons el Magnànim, p. 267-290.
- PERIS ALBENTOSA, Tomàs (2018b): "La plasticidad institucional de las entidades de riego valencianas, siglos XIII-XIX", comunicació al Congrés del S.E.H.A., Santiago de Compostela, 20-23 juny.
- PILES ROS, Leopoldo (1960): "La judería de Alcira (Notas para su estudio)", *Sefarad*, 20, pp. 363-376.
- PINILLA PÉREZ DE TUDELA, Regina (1987): «Crisis tras las Germanías en la morería de Alzira a través de los impuestos reales (1500-1536)», *Al-geзира*, 3, Alzira, pp. 121-132.
- PONS ALOS, Vicent (1987): *Testamentos valencianos en los siglos XIII-XVI: testamentos, familia y mentalidades en Valencia a finales de la Edad Media*. València: Universitat de València. Tesis doctoral inèdita.
- ROCA, Josep Maria (1928): «La Reyna empordanesa», *Memorias de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*, 10, pp. 2-211.
- RODRIGO LIZONDO, Mateu (1975): "La Unión valenciana y sus protagonistas", *Ligarzas* 7, Universitat de València, p. 133-166.
- RODRIGO LIZONDO, Mateu (1987): *La Unión de Valencia (1347-1348). Una revuelta ciudadana contra el autoritarismo real, tesi de doctorat inèd.*, València, Facultat de Geografia i Història de la Universitat de València, 2 vols.
- RODRIGO LIZONDO, Mateu ed. (2013): *Diplomataris de la Unió del Regne de València (1347-1349)*, València, Universitat de València, Col. Fonts històriques valencianes, núm. 59.
- ROEBERT, Sebastian (2016): «'Que nos tenemus a dicto Domino Rege pro camera assignata'. Desarrollo, administración y significado de los bienes reginales de Leonor de Sicilia (1349-1375)», *Anuario de Estudios Medievales*, 46/1, pp. 231-268.
- RUBIO VELA, Agustín (2001): "Del asedio de Buñol al de Balaguer. Los valencianos y la sublevación de Jaume d'Urgell (1413)", en *Bolentin de la Sociedad Castellonense de Cultura*, 77, pp.155-217.
- RUBIO VELA, Agustín (2003): «Urgellistas valencianos. Sobre la oposición a Fernando I de Trastámara», *Anuario de Estudios Medievales*, vol. 33, 2003, pp. 217 i 238.

- RUBIOVELA, Agustín; RODRIGO LIZONDO, Mateu (1988): "El problema frumentari a València i la crisi de la Unió", *Homenatge al Doctor Sebastià García Martínez, I*, p. 89-101, València, Generalitat Valenciana.
- RUIZ DOMINGO, Lledó (2018): «Les viles de la Ribera en la Cambra de la Reina (segles XIV i XV)», en *Estudis sobre la història, la geografia i el patrimoni cultural de la Ribera del Xúquer*, València, Institució Alfons el Magnànim, pp. 129-148.
- RUZAFÀ GARCÍA, Manuel (1988): «Un conflicto económico y mental entre dos áreas marginadas. El fracaso del proyecto de ampliación de la moreña de Alzira sobre el burdel (1457-1459)», *Al-geзира*, 4-5, Alzira, pp. 75-88.
- RUZAFÀ GARCÍA, Manuel (1990): "Problemas impositivos entre Alzira y algunos señoríos colindantes (1457-1460)", *Anàlisi local i història comarcal. La Ribera del Xúquer*, València: Diputació Provincial, pp. 25-52.
- SÁNCHEZ ARAGONÉS, Luisa M. (2004) *Las Cortes de la Corona de Aragón durante el reinado de Juan II (1458-1479): Monarquía, ciudades y relaciones entre el poder y los súbditos*, Zaragoza.
- SANCHIS SIVERA, José, (1992): *Nomenclator geográfico-eclesiástico de los pueblos de la diócesis de Valencia*. Valencia: Tipografía moderna, 1922, pp. 35-39.
- SOLER MOLINA, Abel (2002): "Alzira de Xúquer: gènesi urbana i urbanisme planificat a la cora andalusina de València (segle IX)", en Antoni Furió i Josep Aparici, eds., *Castells, torres i fortificacions en la Ribera del Xúquer. VIII Assemblea d'Història de la Ribera* (Cullera, 2000), València, PUV, pp. 51-74.
- TASSO YZQUIERDO, Rafael (1989): *Algunos datos sobre la historia, descripción y actuación de la Acequia real del Júcar*. València, Acequia Real del Júcar (1ª ed. del 1945).
- TOMIC, Pere (2009): *Històries e conquestes del reialme d'Aragó e principat de Catalunya*.
- VERCHER LLETÍ, Salvador, (2005): *L'habitatge: la casa i l'interior domèstic. Guia bibliogràfica*, Corbera.
- VERCHER LLETÍ, Salvador. (2015): "Conflicte i violència per l'ús de les pastures a la Contribució General d'Alzira en les darrerries del segle XIV i començaments del segle XV", en Pau Armengol, ed., *Estudis històrics sobre la Ribera del Xúquer*, Benimodo, pp. 127-156 .
- VERCHER LLETÍ, Salvador (2017): *L'abastiment municipal de cereals i carns a la vila d'Alzira i el seu terme (1370-1415): una contribució a l'estudi de les relacions ciutat-camp a la Ribera del Xúquer*, València, Universitat de València, tesi doctoral inèdita, 2017.

